

J. Girniaus “Tauta ir tautinė ištikimybė” kaip diasporos vadovėlis

Ivadas

Matyt, mūsų jau parėjo tas laikas, kuomet vizitas į tolimąjį užsienį, už geležinės uždangos, galėjo kelti ne tik aplinkinių susižavėjimą, bet ir įtarumą – jei pavyko pabūti ten, galbūt esi užverbuotas. Kita vertus, galimybė pasidairyti po kitas soclagerio šalis buvo ne mažesnis nuotykis, vienok tai būdavo tik trumpi vizitai, keli tariamos ar tikros laisvės gurkšniai. Ten, už uždangos, gyveno ir dalis lietuvių, lietuvių galinčių džiaugtis laisve ir demokratija. Didieji XX a. karai šį amžių padarė išvietintų žmonių, egzilų, tremtinių, išeivių amžiumi, tokiu būdu atirado laisvi lietuviai neturintys savo valstybės, ir pavergtieji lietuviai gyvenantys okupuotoje valstybėje, dabar šios dirbtinės perskyros nebeliko, bėda tik kad laisvieji lietuviai gana noriai išvažiuoja iš laisvos savo valstybės – turtingųjų ir palaimingųjų vakarų mitas, matyt, dar gana stipriai užvaldęs *homo sovieticus* sąmones, dar blogiau tai, jog išvykusieji grimzta tiesiog į alienacijos liūną, sąmoningai ar ne, bet laisvąjį pasaulį, rodos, suvokdami leviataniškomis kategorijomis – *bellum omnium contra omnes*. Patyrę tikrojo karo baisumus XX amžiaus viduryje, visgi buvo kitokie – bandė asocijuotis, jungtis į draugijas, bendruomenes, sąjūdžius – bandė būti sykiu, matyt, galėtume sakyti vėl iš naujo. Tiesa, tai nebuvo pirmoji lietuvių emigracijos banga (deja, neturime laiko nors ir labai trumpai pristatyti lietuvių emigracijos bangų¹ [1], jų tarpusavio santykių ir pan.) bet, atrodo, ir nepaskutinė, tokioje situacijoje ir iškyla klausimas ar galime kalbėti apie lietuvių diasporą? Vėlgi tai nemaža dalimi sociologinis klausimas, reikalaujantis ne tik teorinio pasirengimo, bet ir empirinio tyrimo. Mes šiame straipsnyje koncentruosimės į vieną konkretų galvotoją ir jo paradigminį kūrinių: Juozas Girnius, “*Tauta ir tautinė ištikimybė*”, atrodo, jog Girnius buvo itin susirūpinęs lietuvių likimu pasaulyje ir gana aktyviai siūlė savus būdus jai išsaugoti, tad ir bandysime interpretuoti jo siūlomus modelius kaip bandymą kurti diasporą, tačiau bendresnio klausimo, susijusio su lietuvių diasporos bruožais, jų raiška ir identifikacija čia neliesime, galiausiai, atrodo, dabar vykstant procesai ne visiškai sutampa su Girniaus siūlytais modeliais, kurie, tikriausiai, galėtų būti laikomi diasporos kūrimo judesiais.

J. Girnius be jokios abejonės vienas didžiųjų lietuvių filosofų galbūt kitų disciplinų atstovų atrandamas tik dabar, tuo tarpu filosofiškoji Girniaus pusė jau aptarta gana išsamiai, matyt, jo literatūrinės kritikos darbus žino ir literatai, pastaruoju metu girniškąjį pasaulį ima pažinti ir istorikai. Stereotipiškai žvelgiant istoriko darbas negali vykti kitaip, kaip tik archyvo dulkėse, sklaidant pelėsiomis atsiduodančių foliantų lapus, vienok ir istorikai ir istorija (metodų prasme) keičiasi, šaltinis istorikui gali būti ir spausdintas tekstas, netgi filosofo veikalas, visgi, ne filosofiškoji Girniaus pusė mums čia rūpi, o ir filosofijoje esu visiškai analfabetas, tačiau “*Tauta ir tautinė ištikimybė*” istorikui gali tarnauti kaip šaltinis, jeigu imamasi į jį žiūrėti kaip į intelektualinės istorijos dalį. Intelektualinė istorija tyrėją visų pirma užsklendžia tekstų ir idėjų universume, tad istoriko rašytame tekste šiuo požiūriu galima pasigesti pagrindinio istoriko pėdsako – faktų vėrinėlio ir datų rietuvės. Tad mums šiame straipsnyje rūpi pristatyti Girniaus požiūrį į lietuvių, lietuvių egzilyje, egzilio lemtį. Ar gali lietuvis išgyventi svetimame pasaulyje? Ką jam reikia daryti, jog išlaikytų savo lietuvių? Kodėl tai yra prasminga?

Prieš porą metų intelektualinės lietuvių egzilio istorijos kurso metu atsirado Ritos Urbaitytės darbas “*Tautinė ištikimybė kaip pareiga Juozo Girniaus raštuose*”. Jame autorė išsamiai pristato J. Girniaus idėjas, pabrėždama, jog tauta Girniui yra pati svarbiausia vertybė, o tautinę ištikimybę lietuvis turi išlaikyti kasdien, nuolat ją puoselėdamas, o ne prisimindamas tik karts nuo karto. Gimęs lietuviu individas už savo lietuviškumą turi kovoti ne tik dėl to, kad tai jo prigimtinė pareiga, bet ir dėl to, jog galėtų egzistuoti vaisinga dviejų kultūrų (Girniaus atveju – lietuviškosios ir amerikietiškosios) sąveiką.

Tad jau turėdami pamatą savo tyrimui kelsime keletą uždavinių: bandyti suprasti Girniaus intelektualines išėities pozicijas - kodėl tauta autoriui yra nekvestionuojama vertybė? Kodėl individas turi būti pajungtas tautai? Kaip funkcionuoja Girniaus vertybinė sistema? Kam joje skiriami prioritetai? Kokius receptus Girnius siūlo išlaikyti lietuvių (šioje vietoje truputį liesime ir reakcijas į Girniaus mintis)? Ir galiausiai ar Girniaus siūlomos praktikos gali būti traktuojamos kaip diasporos kūrimo bandymas? Pradėkime nuo diasporos definicijos.

1 Trumpai su problema galima susipažinti: E. Aleksandravičius. Lietuvių emigracija: tada ir dabar, tenai ir čia... // E. Aleksandravičius. Praeitis, istorija ir istorikai. V., 2000. A. Eidintas. Lietuvių kolumbai. V., 1993. L. Saldukas. Lituanian diaspora. V., 2003.

Diasporos definicija

Graikų žodis *diaspora* pirmą sykį panaudotas Tukidido „*Peloponeso karuose*“, aprašant Aegino gyventojų išsisklaidymą, hebrajiškas žodis *galut* – turintis tą pat semantinę reikšmę - panaudotas kalbant apie priverstinį žydų pasitraukimą į Babiloną, po to diasporos terminas taikytas krikščionių bendruomenėms išsklidusiomis po Romos imperiją, kol krikščionybė dar nebuvo pripažinta oficialia religija. Tad pagrindinis diasporos bruožas – savojo identiteto išlaikymas, taip, geografo Pierre George žodžiais tariant, atsiranda *pranašumo mažumos* – mažumos savąją kultūrą laikančios aukščiau už gyvenamosios šalies².

Diaspora yra apibrėžiama kaip kolektyvinis prievartinis religinės ir/ar etninės grupės išsisklaidymas, dažnai lydimas negandų, turinčių politinę prigimtį. Taip pat diasporoje svarbu kolektyvinė atmintis, perduodanti istorinius faktus, paspartinusius išsisklaidymą. Kolektyvinė atmintis taip pat perteikia ir kultūrinį paveldą, šis, savo ruožtu, dažnai turi religinį turinį. Vienok, vienas svarbiausių faktorių kalbant apie diasporą yra grupės valia perduoti savo paveldą, kad išlaikytų savo identitetą, nesvarbu koks būtų integracijos laipsnis, tokiu būdu svarbus tampa ne tik išsisklaidymas erdvėje, bet ir noras gyventi kaip uždarai grupei perduodant savo paveldą iš kartos į kartą. Galiausiai paskutinis dėmuo vertinant ar grupė yra diaspora – tai laiko faktorius. Tikrai laikas parodo ar grupė turinti visus ar kelis anksčiau minėtus kriterijus, užtikrinusi savo išlikimą ir adaptaciją, yra diaspora.³ Galimybė gyventi diasporoje yra pasiekama per asociacijų ir komunikacijų tinklą, būtent šie tinklai užtikrina dinamiškumą – jie yra lokaliniai, bet tuo pačiu ir kertantys valstybės sienas⁴.

Kaip matyti, Antrojo pasaulinio karo patirtys ir keliolikos tūkstančių lietuvių pasitraukimas iš Lietuvos leistų daryti prielaidas, jog lietuviškoji diaspora egzistuoja, vienaip ar kitaip, pasitraukimas į svetimą erdvę, čia dar vertėtų prisiminti, jog to meto Lietuvoje buvo favorizuojama monokultūrinė tapatybė ir raiška, turėjo sąlygoti ir gynybinių reakcijų atsiradimą – užsisklendimą savyje supratęs kaip vienintelį išlikimo pasaulyje garantą. Tokiu būdu nuo 1949 m. Lietuvių Chartos pasirodymo pradėta kurti išsisejusi, bet tuo pačiu ir vieninga lietuviškoji monada. Tad kodėl Girniui reikėjo rašyti diasporos vadovėlį ir kodėl tai buvo padaryta tik 1961 metais, o ne anksčiau?

Girniškoji mąstymo paradigma

Kaip jau minėjome, labai daug tyrimų egzilio intelektualinei istorijai, o ypač girniadai, nėra. Vienok iš R. Urbaitytės darbo aiškėja, jog Girniaus tautiškumo ir ištikimybės klausimais rašyta ir iki 1966 m., (kuomet pasirodė autoriaus „Idealas ir laikas“) tačiau aštuntajame dešimtmetyje Girnius ištikimybės tautai klausimų jau nebesvarstė⁵. Deja, kol kas nėra galimybių atsakyti, kodėl šį laikotarpį galime laikyti skiriamąja riba. Visgi šiuo atveju mums svarbiau suprasti Girniaus minties eigą, arba bandyti nuženklinti jo intelektualinio pasaulio, sukūrusio knygą „*Tauta ir tautinė ištikimybė*“ kontūrus.

Girnius penkių universitetinių mokyklų adeptas savo akademinį kelią pradėjęs tarpukario VDU, studijavęs Belgijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, galiausiai, Kanadoje, pelnytai gali būti laikomas vienu svarbesnių lietuvių filosofų. Pagal savo vertybines nuostatas „*Tautoje ir tautinėje ištikimybėje*“ Girnius galėtų būti laikomas konservatyviu galvotoju, beje, ir Girniaus siūlomi receptai išlaikyti tautiškumui remiasi į konservatyviasias vertybes: šeima, tradicija, bendruomenė, dar daugiau, individas Girniaus veikale yra pajungtas kolektyvui, nors pats autorius rašo:

Nors tauta yra aukščiau už valstybę ir visus kitus visuomeninius junginius, ji nėra aukščiau už žmogų. Priešingai dėl to tauta ir yra aukščiausia ir turtingiausia sutelktinės individualybės lytis, kad jos tarnyba žmogui yra pati gyvybingiausia ir esmingiausia. Nieko nėra aukščiau už tautą, išskyrus patį žmogų⁶, kitoje vietoje pabrėžia: nutautimu nusikalstama ne apskritai žmogui, o savo tautai ir sau pačiam⁷.

Šioje vietoje iškyla, mano galva, pagrindinė Girniaus filosofijos aporija. Drįstu būti toks kategoriškas ir po prisipažinimo, jog filosofijoje esu visiškai analfabetas, bet šiuo syk, manau, nelendu į filosofijos

2 G. Chaliand, J. P. Rageau. The Penguin atlas of diasporas. USA, NY, 1995. P. XIII.

3 Ibid. P. XIII – XVII.

4 Ibid. P. XVIII.

5 R. Urbaitytė. Op. cit. P.2.

6 J. Girnius. Raštai. T. III. V., 1995. P. 63.

7 Ibid. P. 75.

subtilybes, o bandau išnarplioti Girniaus minties labirintus, tad visų pirma imuosi idėjų rekonstrukcijos ir interpretacijos, galiausiai, net ir A. Sverdiolas šį Girniaus veikalą pavadino praktine filosofija⁸, pirmiausiai orientuotą į socialines bei humanitarines realijas, o ne į episteminius ir ontologinius klausimus. Tad vienoje pusėje Girnius pastato laisvą žmogų kaip aukščiausią vertybę, tačiau kitoje pusėje – laisvas žmogus yra... pavergtas, pavergtas savo tautos, tačiau ši pavertis žmogui yra naudinga, saugojanti jį nuo mirties⁹, eliminuojanti kaltės galimybę¹⁰, galų gale, sukolektyvinanti ir redukuojanti individą nuo visiškų jį laisvų pasirinkimų ir galimų suklydimų iki vienas kito priežiūros afirmavimo¹¹. Individualizmo išsiskleidimo amžiuje Girnius, matyt, nebegalėjo laikyti individo priklausomo nuo kažkokių neaiškių struktūrų, ar jėgų, tačiau tuo pačiu autorius ir negali priimti visiško individualizmo, kuomet individas yra atsakingas visų pirma pats sau. Šios priešpriešos egzistavimas Girniaus kalbai suteikia oksimoroniško prieskonio, kitaip tariant, savo tikslą pasiekti autorius bando, dumont'iskai tariant, apglėbdamas priešybes: žmogus yra laisvas, bet doras žmogus yra laisvas tik tam, kad pavergtų save tautai. Tad čia galėtume daryti prielaidą, jog Girniaus minties eigą būtų galima įrašyti į holistinių konservatyviųjų galvotojų peizažą, iškeliančių hierarchiją kaip socialinės visumos organizavimo metodą, o saviraiškos galimybes siejančių su socialine visuma – šiuo atveju bendruomene – o ne pavieniu individu. Kitaip tariant, Girniui individas turi būti subordinuotas lietuvybei kaip aukščiausiam principui, svetimoje terpėje lietuvybę galima išlaikyti tik buriantis į bendruomenes ir tik šios bendruomenės individui-lietuviui gali suteikti visas raiškos formas, bei galutinai įprasmiti jo egzistenciją: dėl to tauta ir yra *“aukščiausia ir turtingiausia sutelktinės individualybės lytis”*¹², recituodamas S. Šalkauskio mintį Girnius pristato dar vieną savo minties pasažą – tautos Girniui taip pat yra individai, arba, kaip yra pastebėjęs L. Dumont'as: nacionalizmas yra paprasčiausiai hipostazuotas individualizmas¹³. Vienok, Girnius nenukrypsta į visišką morfologinį tautos supratimą – laikydamas tautas kolektyviniais individais autorius joms netaiko individui būdingos raidos dėsnių: vaikystė, jaunystė, branda, senatvė, mirtis. Pasirinktas morfologinis konceptas greičiausiai turėtų vesti į kultūrinį pesimizmą, o tai, savo ruožtu, į veiksmų ir pastangų išklikti atrofiją, nes savosios valstybės praradimas jau galėtų reikšti tautos posūkį saulėlydžio link. Pats Girnius buvo pakankamai išvalgus mąstytojas, greičiausiai, supratęs savąją būties dramą: *“mes negrįšime Lietuvon, bet grįš jon mūsų kūriniai*¹⁴.” Tai vienas iš stimulų išlikti lietuviams, bet ar tik jo pakako?

Katalikiškųjų vertybių inversija: tautos sakralizacija

Keista, bet Girnius būdamas uolus praktikuojantis katalikas, kalbėdamas apie būtinybę gyventi diasporoje ir siūlydamas kaip tą padaryti beveik nekreipia dėmesio į religiją, galimas daiktas, kad katalikybė (juk ar gali “doras lietuvis” būti induistu, ar net protestantu?) Girniui buvo savaime suprantamas dalykas apie kurį net neverta kalbėti¹⁵. Taip pat Dievas galėjo būti visa aprėpianti substancija, bet šioje dramoje Jis lieka pakankamai nuošaliai. Kitas katalikiškos pakraipos galvotojas – Juozas Eretas *“Išėivijos klausimuose”*¹⁶ Dievą jaučia žymiai arčiau: *“vis dėl to turime pagrindo paklausti, ar jis (kūrybinis darbas – L.V.) ne pačios Apvaizdos mums yra skirtas? Dėl to mes visus sunkumus nešame be aimanų, juk žinome, kad gale kryžiaus kelio ne tiek gresia Golgota, kiek žavi Prisikėlimas*¹⁷. J. Eretas šiuo atveju tremtį priima kaip Dievo patepimą, savotišką malonės ženklą, tuomet neįau Girniaus diasporos sampratoje galima gyventi be Dievo?

8 A. Sverdiolas. Juozo Girniaus praktinė filosofija. // Ibid. P. II

9 Nutautimas – tautinė savižudybė. Ibid. P.74

10 Kiekviename nutautime slypi savųjų palikimo kaltė. Ibid. P. 76

11 Privalome būti *vieni kitų lietuvybės sargai*, kad nė vienas iš mūsų nežūtų lietuvių tautai. Ibid. P. 102.

12 Ibid. P. 29

13 L. Donskis. Louis Dumont'as apie nacionalinius moderniosios ideologijos variantus. // L. Donskis Tarp vaizduotės ir realybės. V., 1996. P. 152.

14 J. Girnius. Raštai... P.129.

15 Tiesa, galima polemizuoti dėl Dievo ir religijos, šiuo atveju katalikybės, perskyros, bet mūsų darbinė hipotezė būtų ta, kad Dievas Girniui visų pirma buvo katalikiškas Dievas, trečią dėmenį – tikėjimą, reiktų laikyti asmeninių pastangų, apsisprendimų ir atsakomybių sfera, tačiau dabar nesiimsime subtilesnių paieškų į šios triados korektiškesnį išskaidymą ir įvardijimą. Ateitininkams dedikuotoje knygoje “Idealas ir laikas” Girnius Dievo ir tautos pirmumo klausimą laiko absurdišku, teigdamas: *“yra absurdiška Dievą su bet kuo lyginti<...> Dievas yra viskas, bet tai nereiškia, kad visa kita yra melas.”* J. Girnius. Idealas ir laikas. 1966. P. 59. Pati sąvoka *viskas* yra labai ambivalentiška, todėl sunku suprasti ką ji koduoja, tuo pačiu atkreiptinas dėmesys į dar vieną dalyką “Idealas ir laikas” pasirodė 1966 m. Tuo tarpu “Tauta ir tautinė ištikimybė” 1961m.

16 J. Eretas. Išėivijos klausimais. Roma, 1974.

17 Ibid. P. 16.

Šiuo klausimu bandysime formuluoti tokią darbinę hipotezę: Dievą palikdamas kaip nekvestionuojamai aukščiausią būtybę Girnius „*Tautoje ir tautinėje ištikimybėje*“ atlieka savotišką tautos divinacijos ritualą:

Jautėmės ne nusikalstą kraštą plikdami, o baisaus likimo ištikti. Bet visa tai paverstume melu sau patiems, jei laikytume save laiko atleidžiamais nuo išpareigojimo Lietuvai. Norėdami išlikti sau ištikimi, privalome *neišblėsinti sau tremtinio sąmonės nė atsidūrę išėivių buitį*. Verkėme ar neverkėme Lietuvą palikdami nieko nereiškia. Kaip iš tiesų ją palikome liudys istorijai, tik tai, kas pasirodėme ir pasirodysime. Dabar lemiamė, ar tik begėdiškai palikome gimtuosius namus pačią sunkiausią valandą, ar iš tiesų rinkomės tremtį tolesnei kovai už tautą ir laisvę. Tik tie būsimė buvę tikri tremtiniai, apie kuriuos galės būti pasakyta: jie paliko savo namus, bet nepaliko nei kovos, nei tautos¹⁸.

Sublimuotai žmogaus individualybei pasaulis kartas nuo karto gali pasirodyti svetimas ir priešingas, toks, kuriame žmogus nėra pajėgus daryti savų sprendimų, o tampa aplinkybių auka, tuo pačiu, tokia situacija eliminuoja ir atsakomybės jausmą, tačiau sąsąmoningai kaltė vis tiek jaučiama, tad kaltę reikia atpirkti. Kaltės atpirkimas, anot Girniaus, kaip tik ir turi būti lietuviybės puoselėjimas ir saugojimas, nes iš krašto pasitraukimas yra tik dalis kaltės, kadangi: „*Lietuva visų pirma yra ne žemė Baltijos pajūryje, o mes patys, visi lietuviai*”¹⁹. Mirtina nuodėmė Girniui yra nutautimas: „*tikra prasme palikti Lietuvą – tai jai mirti nutaustant*”²⁰, o juk katalikiškojoje doktrinoje savižudybė, žmogžudystė yra mirtinos nuodėmės, nuodėmė yra ir atsižadėti Dievo. Šioje vietoje galime bandyti ieškoti paralelių tarp religinio individualizmo ir modernaus ideologinio individualizmo jo holistiniame variante. Jau minėtas prancūzų konservatyvusis mąstytojas L. Dumont’as pastebi, jog:

Iš Kristaus, o vėliau Pauliaus mokymo seka, kad krikščionis yra „individas santykiyje su Dievu” <...> *Individuali siela įgyja amžinąją vertę dukteriškai santykiaudama su Dievu, kuriuo taip pat yra pagrįsta žmonių draugystė ir bendrystė: krikščionys susitinka Kristuje, kurio nariai jie yra*²¹.

R. Urbaitytė yra užfiksavusi Girniaus retoriką, kuomet autorius kalba apie pareigų savo tautai nevykdymą, tai: *dvasinis apkiautimas, besislapstymas į užsimiršimą asmeninės laimės Nojaus arkoje, savęs paneigimas, savo apvaizdinio pašaukimo ignoravimas, susitraukimas asmeninės laimės kiautan, tautinė savižudybė, tautinis nusikaltimas be kaltės jausmo, tautos išdavimas ir baisi gėda*²². Kaip matyti retorika, kalbant apie „nuodėmes” tautai gana panaši kuomet kalbama apie nuodėmes religinėje dimensijoje. Atrodo, jog šioje vietoje Girnius tautą sukeičia su Dievu, juk ir religinėse praktikoje individui pripažįstama laisvė, tačiau tuo pačiu gana didelė dalimi asmeninį išganymą jis gali pasiekti ir išlikti iš esmės jam priešingame, pagundų pilname pasaulyje, tik jo religinės bendruomenės dėka. Tuo pačiu kiekviename individe yra ir dalis Dievo dvasios, tad jei ir nėra oficialios bažnyčios (sąsąmoningai įsteigtos institucijos), tai dar nereiškia, jog žlugo tikėjimas (autentiškas, spontaniškas veiksmas), o dieviškumas išsikvėpė, tačiau formos praradimas verčia atkakliau kovoti ir dėl toje formoje buvusio – dabar savotiškai benamio – turinio. Visų šių pastangų prasmė ir atmokėjimas – amžina palaima Dievo artumoje, kur visi yra lygūs. Tad ir lietuviai dėl nepalankių sąlygų buvo priversti pasklisti po pasaulį taip pat prarasdami savo tautos namus – valstybę, tačiau tauta dėl to nežuvo, nes kiekviename lietuviuje slypi dalis Lietuvos. Nesipriešinimas aplinkybėms ir negynimas valstybės dar nėra didelė nuodėmė, tačiau praradus savo namus ir papuolus į priešingą aplinką nebekovoti už savasties išsaugojimą, dieviškumo ženklą savyje, jau yra nuodėmė, beveik mirtina. Pripažįstant individui laisvą valią tuo pačiu tikimasi, kad jis sąsąmoningai įsijungs į bendruomeninę veiklą, bei bendruomeninius ritualus, nes tik kolektyvinis veiksmas – bendruomeninės praktikos gali padėti sukurti bendruomeninę laimę Nojaus arkoje, galiausiai nuoširdus tarpimas bendruomenėje atleidžia ir nuodėmės dalį, padarytą pasitraukiant iš gimtojo krašto.

Forma ir turinys. Kodėl bendruomenė?

Iš Girniaus knygos teksto aiškėja, jog autorius favorizuoja bendruomenę, jau pačiuose pirmuose knygos puslapiuose šios sąvokos eksplikacijai skiriama pakankamai daug dėmesio:

18 J. Girnius. Op. cit P.73.

19 Ibid. P. 72.

20 Ibid. P. 72.

21 L. Donskis. Op. cit., P. 155.

22 R. Urbaitytė. Op. cit., P. 8.

Ne ko nors siekiant susikuria bendruomeniniai santykiai, o spontaniškai, iš betarpiško kontakto ir vidinės įtampos²³.

Vėlgi dabar vienareikšmiai pasakyti, kodėl Girnius renkasi tokią poziciją nėra lengva, viena vertus, galbūt valstijų aplinka jam rodėsi perdėm svetima²⁴, kita vertus, jis, matyt, buvo ištikimas savo mokytojams bei autoritetams ir pasiliko jau mūsų įvardintoje konservatyviojo galvojimo erdvėje, tad autorius recituoja S. Šalkauskio mintis: *“bendruomenė yra kolektyvas, arba santalka, pagal tai, kas jos nariams yra bendra..., visuomenė yra kolektyvas arba santalka, pagal tai, kad ją sudaro narių visetas”*²⁵. Po truputį ima aiškėti ir Girniaus požiūris į bendruomenę, matyt, dėl to aptariamoji knyga ir yra dedikuota Pasaulio Lietuvių Bendruomenei (PLB) kaip santalkai, turinčiai bendrą tikslą – išsaugoti savo autentišką tautinę kultūrą. Tačiau šioje vietoje vėl ima ryškėti Girnius minties prieštaravimas. Aišku viena, jog Girnius pirmenybę teikia bendruomenei, o ne visuomenei atitinkamas F. Tönnies'o suformuluotas perskyras tarp *Gemeinschaft* arba bendruomenės – spontaniškos valios, kaip tik ir besiremiančios spontanišku atsidavimu socialiniams visetui, ir visuomenės arba *Gesellschaft*, besiremiančios ‘arbitrariška valia’ (žiūrinčia tik egocentričių interesų²⁶), būdinga individualiam visuomenės subjektui²⁷. Tad tiek organizacija, tiek pati visuomenė Girniui buvo mažne negyvas daiktas – mechaninė individų suma, turinti vieną ar kitą pragmatinį tikslą:

Vienybės pagrindas organizacijoje yra nebe patys žmonės, o tik tasai *tikslas*, kuriam siekti atitinkama organizacija rasta sėkmingiausia priemone. Vietoj betarpiškos simpatijos organizacija remiasi utilitariniu reciprociteto principu *do ut des* (duodu, kad duotumei). Kadangi tačiau individualūs interesai gali išsiskirti ar net susikirsti, tad visada tarp organizacijos narių lieka įtampa. Todėl organizacijoj žmonės “iš esmės yra atskirti, o ne susieti”²⁸.

Tačiau PLB taip pat turėjo aiškiai artikuliuotus tikslus ir kryptingą veiklos programą, tad, mano galva, taip pat gali būti vadinama organizacija, turinčia pragmatinių, ar net lobistinių tikslų. Tačiau Girniui likti nuosekliam ir nejusti panašumo tarp PLB ir organizacijos, matyt, padeda perskyra, kurią galime įvardinti atidalijimu tarp “blogo lietuvio” ir “gero lietuvio”. Vėlgi šias kategorijas galime gana nesudėtingai atskirti (žinoma, tai yra tik vienas aspektų, norint aiškiai jas atidalinti reiktų žymiai daugiau ir subtilesnių pastangų) prisimindami holistinę Girniaus pasaulėžiūrą: individas turi dirbti visų pirma bendruomenės, šiuo atveju, lietuvių labui, tad būdamas laisvas, jis savo laisvę turi aukoti vardan bendruomeninių interesų. Tokiu būdu asmuo, atsisakantis paremti vieną ar kitą lietuvybei reikalingą idėją (“maišto” spektras čia galėtų būti labai paltus: nuo nesilankymo tautiniuose susirinkimuose, iki atsisakymo paremti šeštadienines mokyklas, knygų leidybą etc.) tampa jau nebe bendruomenės nariu, savuosius interesus išskeldamas aukščiau bendrųjų: *“savame krašte būti patriotu lengva, nes čia patriotizmą nesunku suderinti su asmeniniais interesais”*²⁹. Emigracijoje, kaip matyti, supanti aplinka buvo suvokta kaip priešiška lietuviškai kultūrai, vadinasi, nelieka nieko kito, kaip darbuotis savo *oikumene*, galinčiame garantuoti autentišką būtį. Vėlgi autorius net nebando svarstyti klausimo, jog buvimas PLB valdžios institucijose yra ne tik pareiga ir savotiška misija, bet dar ir pajamų šaltinis, o remiantis girniškąja logika bendruomenės saugotojai ir puoselėtojai beveik turėtų šį darbą turėtų dirbti iš pareigos, spontaniško atsidavimo ir be atlygio. Tačiau neįmanoma išgyventi visiškoje izoliacijoje? Girniaus atsakymas būtų – ne, autorius suvokia, kad sentimentas tėvynei išeivijoje tolydžio gali mažėti ir priešiška aplinka vis labiau triumfuoti, pats Girnius šį procesą aprašo gana vaizdžiai:

Patekus į naujas sąlygas, lengvai susiviliojama nauju “gyvenimo būdu”, jo tikrųjų vertybių iš tiesų nesuvokus ar jas iškreiptai suvokus. Tokiu būdu lietuviui būdinga išdidži savigarba subliūkšta į

23 J. Girnius. Op. cit. P. 9.

24 Galina Sužiedėlienė padarė sociologinį tyrimą individų nuo 20 iki 60+ metų, pagal kurio duomenis galime daryti išvadą, jog JAV aplinka buvo suprantama, tradicionalistų tarpe, gana ambivalentiškai. Viena vertus ji pripažinta, kaip pakankamai gera asmeninėms iniciatyvoms pasireikšti, kita vertus, beveik vienareikšmiškai respondentų traktuota, kaip priešiška tautinės kultūros sklaidai ir pasireiškimams. Pati Sužiedėlienė šią situaciją įvardija “socialinės neurozės” terminu: *“užuot aiškaus apsisprendimo pritapti prie naujos aplinkos, ar palaikyti savas formas, tokios neurozės paliestasis svarsto abu kelius su vienodai didžiu susirūpinimu, bet negali nė vieno galutinai pasirinkti”*. G. Sužiedėlienė. Naujoji aplinka – grėsmė ar proga? Kai kurie egzilių prisitaikymo aspektai. // Aidai, 1976, Nr., 1, P.2.

25 J. Girnius. Op. cit. P. 8.

26 Ibid. P. 9.

27 L. Donskis. Op. cit. P. 171.

28 J. Girnius. Op. cit. P. 9.

29 Ibid. P. 71.

ekshibicionistinę savigyrą, sveikas taupumas išsigimsta begėdišku šykštumu, vidinio taurumo rūpestis virsta beatodairine “kūrimosi” aistra³⁰.

Tokiu būdu beveidė mechaninė masė imasi naikinti autentiškumo apraiškas ir vienintelis galimas svarstyti klausimas Girniui šiuo atveju atrodo: “*pastanga šią tikrovę (emigracijos būsenas – L. V.) “įteisinti” (ir tuo pačiu išteisinti) tariama nutautimo būtinybe. Ar iš tiesų galima svetur nenuitausti ir todėl nebėra tautinės ištikimybės pareigos?*”³¹. Vėlgi šioje vietoje Girnius atsako: “*ta prasme, kuria visi moraliniai klausimai visų pirma atsakomi žiūrint, to, kas privalu, o ne to, kas dažnai faktiškai būna*”³². Toks autoriaus minties pasažas, matyt, gali būti siejamas su idealistinėmis nuostatomis: jam tikrovė visų pirma yra ne tai, kas yra, o tai, kas turėtų būti. Individui paliekamas laisvas apsisprendimas, bet aiškiai aprėžtoje teritorijoje - arba imiesi atsakomybės, o tuo pačiu ir kolektyviai asmeninės pastangos kovoti su savo lemtimi ir su priešinga sau aplinka (su pastarąja santyki audamas tik tiek, kiek reikia išgyventi) arba “nuplauki pasroviui” vis labiau pamiršdamas savas šaknis ir tapdamas blogu lietuviu, atsižadėdamas savų spontaniškų, mistifikuotų bendruomeninių ryšių ir įsijungdamas į pragmatikų gretas; arba, būnant nuosekliu Girniaus minties atžvilgiu ir kiek paradoksaliu šiandienoje – tapti visuomenės nariu. Matyt perskyra tarp *Gemeinschaft* ir *Gesellschaft* jau pati savaime užprogramuoja kultūrinį pesimizmą, nes net ir tuomet (prisiminkime, jog ketvirtajame dešimtmetyje ir pirmojoje Lietuvos respublikoje kėlimasis į miestus įgavo kokybiškai naują pagreitį) tradicinės bendruomenės vis labiau iro, formavosi miestiškoji, sekuliarioji kultūra, o tokios išėities pozicijos galėjo suponuoti mažų mažiausiai laukinių vakarų įvaizdį, kuriame vienas žmogus išgyventi jau nebegali. Tiesa ir pats žmogus Girniui, kaip jau ne kartą esame pastebėję, priklauso konkrečiai kultūrinei bendruomenei, o nėra abstraktus, beistoris individas, tiesiog žmogiškosios rūšies atstovas³³. Toks bendruomenėje gyvenančio individo ir jį supančios aplinkos supriešinimas galėjo, matyt, visai natūraliai formuoti Girniaus minties eigą: “*tautai priklausome pačia savo būtimi, o ne vieta kurioje gyvename. <...> Tautoje liekame, kur bebūtume likimo nusviesti*”³⁴. Remdamiesi šiomis autoriaus mintimis galime dar kartą pajusti vokiečių romantikų (šiuo atveju J. Fichtės) įtaką Girniaus intelektualinei raidai. Būtent Fichtė yra laikomas vokiškojo pangermanizmo vienu iš pradininkų, suformulavusiu mintį, kuri šiuo atveju tinka ir Girniui, jog valstybė yra kolektyvinė tautos valios išraiška³⁵, mūsų autorius teigia: “*kraštas yra tautai reikšmingas, bet savo reikšmę įgyja iš pačios tautos*”³⁶. Tokia pozicija viena vertus, gali užtikrinti savo būties prasmingumo pajautimą ir suteikti paskatų veikti, kita vertus, gali ir suponuoti prieštarinę mintį: kas turi didesnę svorį sprendžiant Lietuvos likimo klausimus - ar palikta ir pavergta tėvynė, bei joje likę žmonės, ar išėivijoje gyvenantys individai. Leistis į šių klausimų svarstybas mes čia nekeliame sau tikslo, tiesiog svarbu užfiksuoti, jog girniškojoje mąstymo paradigmoje “tautos primato” klausimas taip pat gali rasti savųjų ištakų. Galimas daiktas, J. Girnius kaip tik dėl to ir yra svarbus, jog bandė kurti veiklos programą, receptus, kaip gyventi išėivijoje, tačiau filosofo mintys, be abejo, pačiam autoriui atrodė vienaip, jo skaitytojui jau kitaip, galiausiai, egzistuoja ir individų pasaulėžiūriniai skirtumai, tad dabar būtų pats laikas mestelti žvilgsnį kaip Girniaus idėjos buvo sutinkamos autoriaus aplinkoje.

Girniškasis modelis: utopija ar realybė?

Jau esame minėję, jog Juozas Girnius priskirtinas prie žymiausių XX amžiaus lietuvių intelektualų, tad ir jo mintys turėjo būti daugiau ar mažiau aktyviai diskutuojamas išėivijoje. Tačiau čia tuoj pat iškyla dvi sąlyginės stovyklos, kurias paprastumo dėlei pavadinsime liberalais ir tradicionalistais. Siūlomi terminai šiuo atveju yra greičiau darbinio pobūdžio įnagai, o ne aiškiai artikuliuotos kategorijos, nors liberalai save

30 Ibid. P. 138.

31 Ibid. P. 71.

32 Ibid. P. 71.

33 L. Donskis. Op. cit. P. 160 – 161. Šioje vietoje L. Donskis, pristatinėdamas L. Dumont'ą, o tuo pačiu ir konservatyvųjų mąstytojų sparną bendrai, šitokią nuostatą jau išvelgia prancūzų švietėjų – Rousseau ir vokiečių romantikų – Herderis samprotavimuose. Kaip žinia, vokiškas romantizmas, ypač herderiškosios paradigmos turėjo nemenką įtaką mūsų tautiniam atgimimui. Tokiu būdu tenka dar kartą įsitikinti, jog J. Girnius atstovautų tradicionalistų mokyklą ir jų vertybes.

34 J. Girnius. Op. cit. P. 71.

35 L. Donskis. Op. cit. P. 166.

36 J. Girnius. Op. cit. P. 71.

aiškiai yra taip įvardiję³⁷ visgi turint mintyje šiandieninio reliatyvizmo įtakas bet kokia griežta kategorizacija ima kelti abejonių, galiausiai abiejose stovyklose pasitaikė ir “perbėgėlių”, arba besidominčių ir vienos ir kitos stovyklos kūryba, galiausiai, kaip matyti iš V. Kavolio citatos abiejų stovyklų retorikos kartais būdavo stebėtinai panašios, vienok atidalijimas reikalingas norint geriau parodyti nuomonių poliarizaciją. Pradėkime nuo tradicionalistų.

Šio sparno autoriai samprotauja labai panašiai kaip ir J. Girnius, arba tiesiog girniškomis kategorijomis. Dažnai pabrėžiama bendruomenės svarba, bet tuo pačiu ir kolektyvinė atsakomybė, kalbant apie tai, jog tėvai atsakingi už vaikų auklėjimą tad ir už jų lietuviybės jausmą³⁸ tai pat pabrėžiant holistinį tautos pobūdį, kuomet menkesnė dalelė yra pavaldi didesnei. Vyskupas Pr. Brizgys aiškiai išdėlioja savo mintis:

<...> lygiai kaip atskira ląstelė pirmiausiai tarnauja organui, kuriam priklauso, ir tik per savo organą yra naudinga visam organizmui, taip ir atskiras asmuo, tarnaudamas savo šeimai, geriausiai pasitarnauja savo tautai, ir tik tarnaudamas savo tautai, tampa naudingiausias visai žmonijai³⁹

Panašias mintis – besiremiančias į holistinių vertybių spektrą - yra išsakęs ir Mykolas Krupavičius: “*Mano tėvynė yra tam tikra prasme nuosavybė visos žmonijos, mano tėvynė yra lietuviškoji forma, to, kas žmonijos*”⁴⁰. Visgi tokia tradicinio holizmo pozicija galbūt skambanti patraukliai iš tiesų yra ganėtinai slidus ir pavojingas dalykas, mat: “*tradicinis holizmas visuomenę paverčia išskirtiniu dariniu: visa žmonija paverčiama mūsų sukurtąja visuomene, o svetimšaliai nuvertinami kaip geriausiu atveju labai netobuli žmonės*”⁴¹. Galimas daiktas, kad tokia pasaulėžiūrinė pozicija išėivijos sąlygomis galėjo apsiversti ir jos latentinis turinys suponuoti uždarumo jausmą – esant svetimijoje erdvėje imtas jausti nepilnavertiškumo kompleksas, kurio neutralizacijai pasirinktas uždaras gyvenimas, savotiškas geto statymas. Nors pats Girnius aiškiai pasisako prieš geto kūrimą: “*Gyventi lietuviškąja kultūra nereiškia vien joje užsiskleisti nesidomint plačiu kultūriniu gyvenimu (išskirta mano – L. V.) kraštuose, kuriuose įsikūrėme. Užsidarydami gete, neišvengiamai suskurstume*”⁴². Bet savo knygos pabaigoje autorius pateikdamas patikimus receptus kaip išlaikyti lietuviybę, lietuviškų stovyklų klausimu išsako savo poziciją teigdamas, jog stovykloje turi būti kalbama tik lietuviškai, turi būti stovyklos globėjas, besirūpinantis lietuviška stovyklos dvasia, tačiau svarbiausia: “*lietuviškai nemokančių, ar kitataučių iš viso nepriimti*”⁴³. Galima būtų sakyti, jog Girnius ir vėl pats sau prieštarauja, visgi bandydami suprasti skirtingas autoriaus minties projekcijas dar sykį galime prisiminti jo intelektualines orientacijas. Be jau ne kartą minėto galimo autoriaus priskyrimo prie holistinių konservatorių čia galime padaryti dar vieną pastebėjimą, susijusį su Girniaus laisvės samprata. Atrodo, autorius remiasi vokiška laisvės idėja, kuri išskyla kaip:

Organizuota tautos vienybė, pagrįsta griežtu ir kartu kritišku individo pasišventimu visumai, o jį užbaigia ir įteisina laisvos dvasinės kultūros (*Bildung*) nepriklausomybė ir individualumas. <...> laisvė yra valinga savidisciplina, savęs tobulinimas ir ugdymas visumos mastu ir visumos labui⁴⁴.

Apie individo subordinaciją, o tuo pačiu ir aporišką jo laisvę jau esame kalbėję, tačiau šis Girniaus minties pasažas gali pateikti atsakymą kiek ir kokia laisvė – jau be aporijos prieskonio – yra individui galima. Individas Girniui visiškai laisvas gali būti tik kultūroje, t. y., kūryboje, kaip tik dėl to Girnius ir perspėja dėl savęs uždarymo į getą pavojų. Kūryboje, o tai reikštų ir kultūrą ir savęs tobulinimą profesinėje sferoje, individas Girniui ne tik turi, bet beveik privalo domėtis ir kitų pasiekimais, tačiau, kuomet reikalai priartėja prie organizacinių bendruomenės reikalų autorius pasisako už uždarumą. Šiuo atveju, matyt, veikia logika, teigianti, kad niekas kitas geriau nežino ko lietuviams reikia, nei jie patys, atrodo, nepaliekant galimybės mokymuisi iš kitų ir skirtingų patirčių lyginimui. Vėlgi tokia pozicija, atrodo, turėjo tik stiprinti prarastojo

37 Žvilgsniai, 1958, Nr. 6. Straipsnis pasirašytas tik V. K. inicialais, tačiau pagal juos ir straipsnio temperamentą galima daryti prielaidą, jog pastarojo autorius yra Vytautas Kavolis, čia jis rašo: “*bendruomenę riša tie tretieji, kurių iš mandagumo dar neminėjome, nes jie esame mes patys. Tai integralūs liberalai*”. P. 3.

38 Girnius šiuo klausimu išreiškia tokią poziciją: “*Šeima yra pirmoji kovos už lietuviybę arena. <...> Nelaimė, jei vienas iš tėvų pasitaiko lietuvybei abejingas iš tamsumo ar šykštumo. Ypačiai daug lemia motinos nusistatymas. Deja, nemaža motinų, ragavusių mokslo, bet įsigijusių ne šviesos, o tik ambicijos, nesusivokdamos daugiau rūpinasi vaikų “laime”, negu jais pačiais*”. J. Girnius. Op. cit. P. 140 – 142. Kitoje vietoje autorius pasilieka nemažiau radikalus: “*Vaikų nutautimo kaltė krenta tėvams*”. Ibid. P. 79.

39 Pr. Brizgys. Vasario šešioliktosios paraštėje. // Ateitis, 1967, Nr. 3. P. 66.

40 M. Krupavičius. ... Ten mūsų tėvynė... // Ateitis, 1962, Nr. 8. P. 195.

41 L. Donskis. Op. cit. P. 161.

42 J. Girnius. Op. cit. P. 125.

43 Ibid. P. 144.

44 L. Donskis. Op. cit. P. 170 – 171.

rojaus, t. y., tėvynės pajutimą, bei katalizuoti desperatiškas pastangas išsaugoti, bent mažytę to rojaus dalelę, kurią pavyko išsinešti. Tokia konservacinė pozicija galėjo stabdyti inovacijų atsiradimą, tačiau tuo pačiu intelektualus, ar kitus individus, besijaučiančius atsakingais už savąją tautą skatinti siekti įmanomai didesnio profesionalumo, kad turėdami kuo didesnes kompetencijas pastarieji pajėgtų ant savo pečių nešti vadovavimo tautai našta. Kaip matyti laisvė individui paliekama tik siauroje kultūrinėje ir profesinėje sferoje, tačiau net ir profesinio tobulėjimo atveju jis turi būti orientuotas pirmiausiai visumai, t. y., bendruomenei, kad šioji turėdama stiprius lyderius, būtų pajėgi... išlaikyti savo uždaramą ir menamą autentiškumą. Šiuo atveju siūlomi prioritetai būtų autarkiškas gyvenimas ir prisiminimuose gyvuojančios Lietuvos puoselėjimas, tačiau ne jau to pakako?

Viena vertus, Girniaus siūlomas modelis (žinoma, autorius jį tik primena ir kiek modifikuoja, pats nebūdamas jo autorius, nes tokios egzistencijos idėja tęsiasi nuo Lietuvių Chartos priėmimo) yra pakankamai pragmatiškai nukaltas ir jei jis veiktų be trukdžių, matyt, per šeimą, mokyklas, kitas organizacijas ir jaunoji karta sėkmingai persiimtų tėvų idėjomis, tačiau šiuo atveju reiktų klausti kiek jos buvo adekvačios realybei ir paveikios. Septintajame dešimtmetyje prasidėjus tampsresniems kontaktams su Lietuva šalyje apsilankę studentai ateitininkai gana dažnai išreikšdavo mintį, jog Lietuva jiems patikus, tačiau grįžti jom nenorį⁴⁵. Atrodo, jog šioje vietoje, tad tik po vienos kartos, vertybių registras ima keistis ir tradiconalistų stovykloje, kitaip tariant, naujoji generacija po truputį ima reviduoti savąją tradiciją tuo pačiu po truputį atsitraukdama nuo Girniaus siūlytų vertybių⁴⁶.

Kaip matyti ir pačioje tradiconalistų galvojimo erdvėje galima išvelgti skirtingus požiūrius, kurių vis gausėjo bėgant laikui. Tačiau tuo pačiu kūrybingoje opozicijoje šioms nuostatoms buvo kita – liberalų – stovykla. Joje tiek tradiconalistai, tiek pats Girnius ir jo siūlomas gyvenimo modelis susilaukė daug kritikos, bene aršiausiai konservatorių siūlomą gyvenimo būdą kritikavo Antanas Škėma, užsisklendimą savojoje bendruomenėje drąsiai vadindamas getu:

Geto metodas pats populiariausias. Jį simbolizuoja vaizduotinės žemės sauja, kurią laikas palengva pūdo. Tuose puvėsiuose fermentuojasi perjautrinti prisiminimai, kiekvienais metais vis labiau lipnūs. Ir puskarininkis neįunta, kad jis jau generolas, ir jo vaizduotėje jį seka tūkstantinė armija. Literatūroje susiklijuoja hipertrofinis romantizmas ir sentimentalizmas. <...> Getas nori tikėti savo nemirtingumu. Milijonai sunaikintų gazo kameroose (su koku pasitenkinimo juoku buvo priimtos žydiškos dailininkų pavardės, PLB seimo metu kultūrininkų susirinkime, vienam dailininkui jas beciuojant), žuvę nuo bombų, bado, milijonai išniokotų kūnų, sulamdytų, plokščių, išsprogusiomis akimis, milijonai invalidų, išprotėjusių – geto gyventojams tėra neestetiška, juos išeidžianti realybė. Ją reikia vyti šalin arba bent padailinti. <...> Todėl geto knygų recenzijose kiekvienas tikrosios kančios momentas sutinkamas su pasipiktinimu ir pašaipą. Juk tai vulgaru, obsceniška, blogo skonio⁴⁷.

Priimdami A. Škėmos citatą jau susiduriame su situacijos interpretacija, bet ne bandymu ją modeliuoti, ar teikti patarimus, kaip vienoje ar kitoje situacijoje derėtų elgtis, tokiu atveju mūsų užduotis tampa dar sudėtingesnė, kadangi kiekvienas individas turi savąją interpretaciją. Vienaip ar kitaip Škėmos žodžius galime priimti kaip tam tikrą nuorodą į vieną iš galvojimo apie išėivių padėtį JAV būdų, galiausiai interpretuoti ir santyki bandantys rodyti tekstai gali pasitarnauti ir bandymams suprasti, kaip autoriaus idėja yra priimama kitų individų. Škėmos atveju kritika nėra nukreipta konkrečiai į Girniaus tekstus, bet greičiau į juose siūlytą ir bendruomenės savaip suprastą gyvenimo būdą. Jei Girnius siūlo labiau autarkišką, nuolatines kovos tarp išlikimo doru lietuviu ir nutautimo įtampos nuženklintą gyvenimo modelį, tai Škėma

45 Studentai ateitininkai – okupuotą Lietuvą aplankius. // Ateitis, 1975, Nr. 4. P. 107 – 109 ir Studentai ateitininkai: okupuotą tėvynę aplankius. // Ateitis, 1975, Nr. 3. P. 73 – 79.

46 Apie įtampos buvimą tarp siūlomų tradiconalistų vertybių ir skirtingas jaunimo orientacijas liudija visa eilė tekstų, pvz., Keturiasdešimtųjų metų karta: mažumos grupė ar atsinaujinimo sąjūdis? // Metmenys, 1966, Nr. 11. P. 200 – 207. Taip pat: Tarp blaivumo ir romantikos. // Metmenys 1985, Nr. 50. P. 140 – 160. Šiame tekste Viktorija Matranga gana ryškiai nusako savo santykį su siūloma tradicija. Pirmiausiai autorė teigia: „Lietuvių visuomenė gali būti labai jauki ir patraukli savo uždaramu, beveik kaip šiltadaržis“, kitoje vietoje Matranga dalijasi savo išpūdziais: „Neapkenčiau šeštadienines mokyklos. Ten man buvo neįdomu – pedagoginiai metodai ir pats kurso turinys nesiderino su mokslo raida kitame – amerikietišrame pasaulyje <...> Vieną vasarą, kai buvau apie 10 metų, tėvai mane siuntė į Dainavos mergaičių stovyklą. Turbūt ten buvo mano liūdniausias ir vienišos vaikystės vasaros. Nieko nepažinojau, prastai kalbėjau lietuviškai, religijos pratimai man nepatiko, ir jaučiausi nustumta. Žinoma, čia pristatomi tekstai nusako tik dalį santykio su Girniaus siūlytu modeliu, nulemtu jo intelektualinio tipo, nemaža dalis individų subrendo remdamiesi tradiconalisticomis vertybėmis, visgi mums šiuo atveju svarbu užčiuopti įmanomai platesnį nuomonių spektrą, nes kūrybingas gyvenimas įmanomas tik tuomet, kada egzistuoja įtampa tarpe skirtingų nuomonių.

47 A. Škėma. Lietuvių tremties literatūros mirtis? // A. Škėma. Raštai. T. III. Chicago, Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas. P. 368, 371.

kritikuodamas šią poziciją išvelgia ir dar vieną savybę – Girniaus modelis dar atmiešiamas ir sentimentu bei prarastojo rojaus (šiuo atveju iš teksto aiškėja - mundurų ir valdiškų postų Lietuvos) ilgesio doze, tad gyvenimo būdas tampa ne tik autarkišku, bet ir gerokai paralyžiuotu bei sustabarėjusiu socialinės tikrovės atžvilgiu. Tokiu atveju svarbu ir aktualu tampa asmeninė nauda ir rolių dalijimasis, skirstymasis į geresnius ir blogesnius patriotus, uolesnius ir mažiau uolius lietuvių sargus, bet visai ignoruojami aplink vykstantys procesai – kitų tautų emancipacijos procesai, juodaodžių kova už laisvę ir pan.

J. Girniui, kaip konservatyviam galvotojui, matyt, nebuvo svetima ir hierarchizuota mąstysena⁴⁸, o hierarchiniai modeliai turi aiškiai išbaigtas struktūras: nurodoma, kas yra centras ir periferija, gėris ir blogis, autoritetas ir anti autoritetas. Tiesa, kol kas sunku pasakyti (jei tai iš viso įmanoma) kaip jautėsi pats J. Girnius rašantis mūsų bandomą aptari knygą, dar svarbiau žinoti kaip autorius jautėsi knygai išvydus dienos šviesą ir jo idėjoms ėmus cirkuliuoti kaip aiškiai artikuliuotai sistemai. Iš A. Škėmos remarkų galėtume daryti prielaidą, jog Girniaus siūlomi modeliai buvo priimti gana savotiškai ir nežinia, ar autorius buvo patenkintas tomis formomis, kurias kritikuoja Škėma, šiuo atveju išskyla idėjų generatoriaus ir jų priėmėjų susikalbėjimo problema, tiesa, šios itin prieštaringos sferos mes čia neliesime. Čia mums svarbu pastebėti tik vieną dalyką – Girniaus knyga, be abejo, atliepė nemažos dalies išeivių vertybines nuostatas, tuo pačiu ji pateikė aiškią išbaigtą idėjų sistemą, ar, kitaip tariant, receptus, kaip galima būtų išgyventi svetimame krašte. Anksčiau jau esame užsiminę, kad būdamas tikintis žmogus Girnius šioje knygoje beveik neužsimena apie Dievą, bet taip pat autoriaus knygą įvardijome kaip vadovėlį išeiviams, tarp kurių, žinoma, buvo ir, sąlyginai pavadinkime, netikinčių, tad, galimas daiktas, rašydamas knygą Girnius savąja auditorija įsivaizdavo įmanomai didesnę individų skaičių pamokymus remdamas moraliniais imperatyvais, bet ne religiniais priesakais.

Kaip matyti, knyga, ar greičiau joje suformuluotos ir ėmusios cirkuliuoti mintys, sulaukė ne tik pasekėjų, bet ir kritikų, kas žinoma, yra sveikintina, tačiau liberaliojo sparno atstovai pastebėjo vieną dalyką, matyt, šia ir, žinoma, kitomis knygomis, bei publikacijomis Girnius tapo oficialiu tradicionalistų ideologu, tik nežinia ar su visišku autoriaus pritarimu ir palaiminimu:

Saviškiai ideologai, kaip St. Šalkauskis, A. Maceina ir J. Girnius, cituojami (“Ateities” numeriuose – L. V.) nors ne per dažniausiai, bet jau taip mechaniškai ir be kritikos, kad beskaitant gali suriesti į ragą. <...> Algimantas Mackus yra man syki pasakojęs, kad Lietuvių Bendruomenės organuose dažnai galima nutildyti opoziciją kokiam pažangesnės kultūrinės politikos siūlymui, pacituojant (*čia pat apytikriai sugalvotą*) (išskirta mano – L. V.) citatą iš J. Girniaus **Tautos ir tautinės ištikimybės**. Atrodo panašiai nutinka ir ateitininkuose⁴⁹.

Tokiu būdu Girniaus mintys galėjo tapti ne tik planuotu orientyru, bet ir parankiu ginklu savajai pozicijai ginti, kuomet, galbūt priešingai autoriaus užmačioms, jo mintys galėjo būti naudotos ne bendruomeniniams tikslams puoselėti, bet pragmatinėms pozicijoms ginti, ypač dar jeigu citata nėra autentiška, o tik stilistiškai pateikiama *à la Girnius*. Šiame kontekste autoriaus pastangos suteikti unifikotą gyvenimosi modelį pasirodo vėl kiek utopiškos, nes dalis individų Girniaus mintis galėjo naudoti tik kaip priedangą. Galiausiai vieno determinuoto modelio buvimas gali slopinti ir kūrybinių pajėgų aktyvaciją, o tuo pačiu, kaip jau minėta, ir tolinti nuo aktyvaus dalyvavimo realiame socialiniame gyvenime ir jo problemų sprendime: kaip mums reikia gyventi aišku – *magister dicit*, o kas vyksta, škėmiškai tariant, už geto ribų jau nėra įdomu, priešingai, net pavojinga: iš esmės blogas, bet gana patrauklus gyvenimas gali “išvesti iš kelio” gerus lietuvius, arba papildomų problemų sprendimas gali atitraukti dėmesį nuo savųjų sprendimo ir budėjimo būvio, kas vėlgi gali sukelti lietuvių nutautėjimo grėsmę, juk pagal Girniaus modelį lietuvių bendruomenės nariai emigracijoje turi būti vienas kito tautiškumo prižiūrėtojai ir padėti vienas kitam jį išlaikyti. Kitaip tariant, perdėm svetima laikytoje erdvėje kurti inkliuzinę lietuvių tautinę kultūrą, besiremiančią prarastos Lietuvos prisiminimu ir jai būdingomis kultūrinėmis formomis, šias pastangas sutapatinant su tikruoju buvimu lietuviu. Visgi šiuo klausimu liberaliajame sparne būta kur kas daugiau diskusijų ir prieštaravimų, galiausiai, jame pasirinktas ir kitas kelias, kurio, mes čia, deja, neturime galimybės plačiau pristatyti, tad pasitenkinsime tik keliomis mintimis. Vienaip ar kitaip liberaliajame galvojime nebūta aiškaus lyderio, tokiu būdu vienu metu galėjo cirkuliuoti kelios skirtingos nuomonės skatinančios diskusijas ir inovacijas, tuo pat

48 Tokią prielaidą galima daryti iš J. Girniaus požiūrio į moters padėtį: “*Jei tik galima, motinos neturėtų skubėti į darbą už namų: kas bus laimima uždarbiu, bus pralaimima vaikų apleidimu*”. J. Girnius. Op. cit. P. 142. Šioje citatoje matyti, kad autorius į moterį žiūri pirmiausiai kaip į namų židinio saugotoją ir vaikų auklėtoją namuose, kitaip tariant, įmanomai daugiau aktyvią privačioje sferoje ir, matyt, minimaliai besireiškiančią viešajame gyvenime.

49 V. Kv. (Vytautas Kavolis). Susitikimai su nepažystamais draugais. // Metmenys, 1965, Nr. 10. P. 189.

metu lietuviybė nebuvo konservuojama, bet bandoma kritiškai apklausinėti, ji nebelaikyta gležnu augalėliu, reikalingu perdėtos globos, bet išsviesta pasaulio arenon, likimo smūgiams ir išbandymams. Visgi per skausmingas patirtis ir atsivėrimus, atrodo, suprasta, kad buvimas lietuviu dar nėra jokia *a priori* dorybė, kad reikia asmeninių pastangų ir atsakomybės norint išlaikyti ir įprasminėti savo laisvę:

Būti lietuviu? Aš nežinau jau, kas yra būti vien lietuviu, ar būti vien tik amerikiečiu, ar būti vien tik kuo kitu šiandien. Būti žmogum yra jau daug svarbiau. Linijos ir sienos nyksta. Išlaikyti žmogų laisvą ir abejojančią jau yra daug svarbiau negu išlaikyti tautiškumus ar tautiškų menus⁵⁰.

Žinoma, ši ir panašios pozicijos, maštant girniškėmis kategorijomis, jau būtų suprastos kaip aplinkos triumfas prieš žmogų⁵¹, kaip lietuviybės nuopuolio simptomas, visgi tokia pozicija turėjo gana aiškia argumentaciją:

Mes negalime pasisavinti nei svetimos kultūros, nes ne ji padėjo pamatus mūsų charakteriui ir nebus ji niekad mums artima. Negalime mechaniškai perimti nei istorinės lietuviškosios, nes ne ji atliepia mūsų gyvenimo tikrovę, kurią kiekvienas gyva kultūra turi išreikšti. Mums reikalinga susikurti nauja kultūrinė sintezė, kuri išplauktų iš savyje pajusto lietuviškumo ir kuri atlieptų mūsų didmiestiškojo gyvenimo reikalavimus; kuri būtų persunkta lietuviškosiomis vertybėmis – humaniškumu, asmeniškumu, meile žmogui ir daiktui – ir kuri būtų įspūdinga tarp kitų pilnai subrendusių modernių didmiestiškų kultūrų⁵².

Sugretinus šią poziciją su bandyta aptarti Girniaus tampa aišku, jog pastaroji buvo skirta lietuviybės konservavimui, tuo tarpu pirmoji jos formavimui ir skleidimui, tačiau bandymai įvardinti, kuris kelias buvo geresnis ir pan., jau susiję su kiekvieno individo preferencijomis, asmeninėmis vertybėmis ir t. t. visgi alternatyvos buvimas ir dviejų polių - tradicionalistų ir liberalų atsiradimas – turėjo duoti naudos tiek vienai tiek kitai stovyklai skatinant kūrybinius impulsus, diskusijas, bei argumentų ir atsakymų paieškas.

Išvados

Sudėtinga vienareikšmiai nusakyti, kodėl Juozui Girniui imponavo konservatyvioji galvosena ir jos atstovų darbai, visgi pats autorius gali būti priskirtas prie reikšmingiausių lietuvių galvotojų XX amžiuje. Tuo pačiu intelektualinės Girniaus išeities pozicijos suponavo ir jo pozicijas tikrovės atžvilgiu: gyvendamas individualizmo epochoje autorius nekvestionavo žmogaus laisvo apsisprendimo, tačiau tuo pačiu, besilaikydamas konservatyviųjų pažiūrų, “išbaigtą” individą laikė tik visumos dalimi, tad pilną savo būtis išsiskleidimą ir įprasminimą asmuo pasiekia tik atlikdamas bendruomenės jam uždėdamas pareigas.

Šios pareigos tampa dar reikšmingesnėmis ir sudėtingesnėmis, kuomet aplinka tautinei kultūrai tarpti nėra palanki – Girniaus atveju tai emigracijos patirtys. Tokiu būdu manant, kad atsidurta perdėm priešiškoje aplinkoje geriausiu variantu pasirenkamas izoliacijos modelis, pastarąjį legitimuojant pareigos ir moralės kategorijomis: palikus savąjį kraštą kiekvieno “doro” lietuvi pareiga kraštą, o tiksliau tariant jo prisiminimus, ir tautines tradicijas išlaikyti įmanomai autentiškesnėse formose. Šiems tikslams pasiekti reikalingi gana uždari modeliai, o uždarumas ir savosios kultūros iškėlimas esant ne savoje šalyje paprastai literatūroje yra pateikiami kaip diasporos bruožai, tad J. Girniaus “*Tauta ir tautinė ištikimybė*” šiuo požiūriu gali būti traktuojami kaip bandymas lietuvių išeivijai suteikti daugmaž aiškiai artikuliuotos diasporos būvį.

Pačių išeivių tarpe, žinoma, buvo ne tik tradicionalistai, ar katalikai, koks buvo pats Girnius, visgi lietuviybės išlaikymas Girniui atrodė pirminės svarbos reikalas, todėl autorius savajai knygai bandė suteikti kiek universalesnį charakterį, pavyzdžiui, beveik neminėdamas Dievo ir religijos, tačiau tuo pačiu tautai suteikdamas sakralinę dimensiją, pastarąją ir jai ištikimus individus pristatydamas kaip savotišką išrinktųjų bendruomenę, nuolat besikaunančią dėl savo tapatybės išlaikymo ir savo brolių bei sesių “teisingo” tautiškumo.

Mistifikuoto visų lietuvių vienybės ir tautiškumo jausmo iškėlimas – plaukiantis tiek iš konservatyvių, tiek iš romantinių premisų - Girnių vertė lietuviškąjį oikumeną įsivaizduoti kaip bendruomenę –

50 R. Šilbajoris. Lietuvių literatūros raida tremtyje. // Mūsų Vytis, 1960, Nr., 1. P. 9. Čia autorius cituoja Jono Meko mintis.

51 Pagal J. Girniaus minties logiką (būdingą tradicionalistų galvojimams) išeiviams iškyla sudėtinga ir aštri problema: kaip išlaikyti lietuviybę priešiškoje aplinkoje. Tai gali padaryti tik pats žmogus, laisvu savo apsisprendimu, - sakytų Girnius, bet šią laisvės aporiją mes jau bandėme aparti. Autorius teigia: “*Ne pati aplinka žmogų apsprendžia, bet jis pats apsisprendžia.* <...> *Pasiduoti aplinkai yra lengviau negu būti laisvam*”. J. Girnius. Op. cit. P., 82 – 83. Atrodo, jog panašios mintys gali vesti iki ksenofobinių pajautų: tu gali būti laisvas... tik siaurai aprėžtam savo pasaulėly. Tuo tarpu liberaliojo sparno atstovai pagrindinę išeivių problemą, galimas daiktas, formulavo taip: kaip kurti lietuviybę, adekvačią gyvenamam laikui ir sąlygoms.

52 V. Kavolis. Tremties tikrovė ir keliai į lietuviškumą. // Santaros knyga, 1954. P. 14.

Gemeinschaft, kurioje individai jungiasi vedini spontaniškos valios, neturėdami jokių pragmatinių interesų. Tokiu būdu buvimas bendruomenėje Girniui turėjo reikšti palaimingą ir bekonfliktę rojus būseną, kuri yra nuolat atakuojama bendruomenės antipodo – visuomenės – *Gesellschaft*, besiremiančios arbitriška valia ir tik pragmatiniu tikslo siekimu. Individą Girnius matydamas visų pirma kaip bendruomenės narį negalėjo jam leisti siekti tikslų, kurie autoriui atrodė perdėm subjektyvūs ir nenaudingi bendruomenei. Tad pagal Girniaus logiką lietuvių bendruomenėje galėjo būti tik tie, kurie asmeninius interesus aukojo vardan bendruomeninių, darydami karjerą ir keldami savo kvalifikaciją tai darė su mintimi, jog galės būti bendruomenės lyderiais ir t. t. Atsisakę priimti tokias normas asmenys automatiškai tampa “blogais” lietuviais, ir silpnomis asmenybėmis, kurios, pagal Girnių, vardan komforto ir asmeninių interesų aukoja savo laisvę būti lietuviu ir kasdien laisvai – bet pagal nustatytus modelius - apsispręsti už lietuviybę. Atsitraukęs nuo šio modelio, t. y., nutautėjęs asmuo “*Tautoje ir tautinėje ištikimybėje*” sutapatinamas su mirusiuoju, kitaip sakant, pagal kilmę lietuvis, bet jau nebeatliekantis bendruomeninių lietuvių ritualų, arba juos blogai atliekantis, tampa nebe lietuviu ir nepageidaujamu individu bendruomenėje. Tačiau, tuo pačiu, čia svarbu pastebėti, jog siūlydamas tokį modelį J. Girnius buvo nuoširdus ir ištikimas savo intelektualinio pasaulio ir ideologijos kontūrams.

Vienok filosofo siūlomi modeliai būdami pakankamai griežtai suręsti galėjo amortizuoti kūrybines bendruomenės narių potencijas jas kanalizavodami į vis mažiau reikšmės turinčių (pirmiausiai jau patiems individams) ritualų kartojimą, bet ne naujos kokybės kūrimą, gyvenimą vakar diena, bet ne žvelgimą į šiandieną ir rytdieną. Galiausiai tokia griežta ideologija daliai asmenų galėjo tapti patogiu įrankiu savosios reikšmės pabrėžimui ir savo elgesio pateisinimui taip pat ir kalkuliacijai, bei skirstyboms į dorus ir nedorus lietuvius, gerus ir blogus patriotus ir t. t. Tačiau kaip matyti, jau Girniaus vaikų kartoje tradicionalistų stovykloje atsirado abejojančių siūloma ideologija ir po truputį ją reviduojančių, deja, šiuo atveju, sunku pateikti net apytiksliai skaičius, nusakančius revizijos mastą, visgi apčiuopti simptomai leistų formuluoti hipotezę, jog J. Girniaus “*Tauta ir tautinė ištikimybė*” liko tik projektiniu diasporos kūrimo variantu, nors įtakos kartu su *Lietuvių Charta*, kitais tekstais ir dokumentais diasporos sąmonės formavimesi, be abejo, turėjo, tad dabar būtų galima nagrinėti tautologiškai tariant lietuvių diasporos diasporiškumo bruožus ir pasireiškimus.

J. Girniaus siūloma pozicija buvo reviduojama ne tik tradicionalistų stovykloje, bet diskutuojama ir kritikuojama iš kitos – liberalų – stovyklos. Šios krypties atstovai pasirinko kitą lietuviybės puoselėjimo būdą, pastarąją ne konservuodami, bet priešingai atverdami pasauliui ir bandydami ne išlaikyti buvusias formas, bet kurti naujas adekvačias gyvenamam laikui bei aplinkai. Galiausiai, matyt, ir viena ir kita pozicija turi savosios racijos, tad spręsti kuris modelis buvo geresnis galbūt nevertėtų visgi reikėtų pastebėti, kad šių dviejų modelių ir skirtingų ideologinių stovyklų susiformavimas išeivijoje skatino ir vieno ir kito sparno aktyvumą, bei kūrybingumą.

Naudota literatūra

Šaltinis:

1. Girnius J. Tauta ir tautinė ištikimybė. // J. Girnius. Raštai. T. III, V., 1995.

Literatūra:

2. Brizgys Pr. Vasario šešioliktosios paraštėje. // Ateitis, 1967, Nr. 3.
3. Chaliand G., Rageau J. P. The Penguin atlas of diasporas. USA, NY, 1995.
4. Donskis L. Louis Dumont’as apie nacionalinius moderniosios ideologijos variantus. // L. Donskis Tarp vaizduotės ir realybės. V., 1996.
5. Eretas J. Išeivijos klausimais. Roma, 1974.
6. Kavolis V. Susitikimai su nepažystamais draugais. // Metmenys, 1965, Nr. 10.
7. Kavolis V. Tremties tikrovė ir keliai į lietuviškumą. // Santaros knyga, 1954.
8. Keturiasdešimtųjų metų karta: mažumos grupė ar atsinaujinimo sąjūdis? // Metmenys, 1966, Nr. 11.
9. Krupavičius M. ...Ten mūsų tėvynė... // Ateitis, 1962, Nr. 8.
10. Studentai ateitininkai – okupuotą Lietuvą aplankius. // Ateitis, 1975, Nr. 4.
11. Studentai ateitininkai: okupuotą tėvynę aplankius. // Ateitis, 1975, Nr. 3.

12. Sužiedėlienė G. Naujoji aplinka – grėsmė ar proga? Kai kurie egzilų prisitaikymo aspektai. // Aidai, 1976, Nr., 1.
13. Šilbajoris R. Lietuvių literatūros raida tremtyje. // Mūsų Vytis, 1960, Nr., 1.
14. Škėma A. Lietuvių tremties literatūros mirtis? // A. Škėma. Raštai. T. III. Chicago, Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas.
15. Tarp blaivumo ir romantikos. // Metmenys 1985, Nr. 50.
16. Urbaitytė R. Tautinė ištikimybė kaip pareiga Juozo Girniaus raštuose. (seminarinis – tiriamasis darbas Intelektualinės lietuvių egzilio istorijos kurse, 2001 metais)
17. Žvilgsniai, 1958, Nr. 6.